

KAMU EKONOMİSİNİN GENİŞLİĞİ, İKTİSADÎ MANTIĞI VE BÜNYESİ

Yazan Doç. Dr. İsmail TÜRK

1. MESELENİN VAZİ:

Birinci Cihan Savaşına kadar millî savunma ile ilgili endüstri-ler dışında, devletin piyasada mübadele konusu olan mal ve hiz-metleri istihsal ettiğine ve sattığına istisnai hallerde rastlıyoruz. İktisadî kalkınma tarihinde Almanya ve Japonya'da devlet ti-carî ve sinaî mahiyette teşebbüsler kurmuş, bu ekonomilerin sanayileşmesinde müteşebbis bir kadronun yetiştirilmesinde öncülük etmiştir.

Kamu ekonomisinin genişliği meselesi birkaç bakımdan önem-lidir.

Bir kere karma ekonomi sisteminde özel ekonominin ve kamu ekonomisinin hudutlarını belirtmek, bu iki ekonomideki iktisadî faaliyetlerin optimum seviyesini tayin etmek demek olacaktır. Bu husus plânlama tekniği ve gayesi bakımından değer taşır. İkinci olarak devletin ticarî ve sinaî mahiyetteki teşebbüslerinin faaliyet sahalarını göstermek, bu teşebbüsler vasıtasıyla elde edilecek devlet teşebbüs gelirlerinin kamu gelirleri içinde gün geçtikçe ar-tan nispî değeri dolayısıyla iktisadî kalkınmanın finansmanı yö-nünden üzerinde durulması gereken ciddi bir mesele şeklinde or-taya çıkmaktadır. Zira, vergi mahiyeti itibariyle, ekonomik ve sosyal gelişme içinde XIX asır endüstriyel toplumunun en önemli kamu geliridir. Halbuki, zamanımızda toplum kadar dev-let de endüstriyel bir karakter taşımakta, kamu gelirleri içinde vergi nispî değerini kaybederken, teşebbüs gelirlerinin seyri yük-selen bir trend göstermektedir.

Son elli yıldan bu yana ekonomik ve sosyal hayatta, en muha-fazakâr iktisadî sistemlerde bile kabul edilen devlet müdahalesi ve bu müdahalenin bir realite halinde meydana gelmesi, toplum

ve ekonomi için lüzumlu, zarurî ve hatta arzulanan bir kamu ekonomisinin mevcudiyetini gerektirmektedir. Başka bir deyimle, millî ekonominin özel ve kamu ekonomisi arasında ahenkli ve rasyonel şekilde paylaşılması icabetmektedir. Bu paylaşılmanın ahenkli ve rasyonel olması, her iki ekonomi arasındaki dayanışma bakımından olduğu kadar, kalkınmanın sosyal adalet ve barış içinde yürütülebilmesi ve zamanla ekonomik ve sosyal alandan gelen tepki ve gerginliklere maruz kalmaması bakımından, lüzumlu ve faydalıdır.

Nihayet kamu ekonomisinin genişliği meselesi iktisadî kalkınmada devlete yüklenen iktisadî fonksiyonlar bakımından önemlidir. Devlet az gelişmiş ekonomilerde ekonomik ve sosyal yapıyı değiştirecek, iktisadî kalkınma vetiresinin harekete geçirilmesinde önemli iktisadî faaliyetleri geçici veya devamlı olarak üzerine alacaktır. Bu sebeple, her iki ekonomide iktisadî kaynakların kalkınma maksatları için seferberliği her iki ekonomide hedef plânlaması, hangi iktisadî faaliyetlerin kamu ekonomisine, hangi iktisadî faaliyetlerin özel ekonomiye, hangilerinin de her iki ekonomiye bırakıldığına açıkça belirtilmesini zarurî kılmaktadır.

Görülüyor ki, kamu ekonomisinin genişliği meselesi mahza iktisadî bir mesele değildir. Bu mesele aynı zamanda iktisadî, malî, sosyal, politik bir meseledir; hattâ denebilir ki, adı geçen dört alana ayrılan yolların kavuşak noktasında kamu ekonomisinin genişliği problemi vardır.

2. MESELENİN ÇÖZÜM YOLLARI:

a. Meselenin Siyasî Alanda Çözümü:

Kamu ekonomisinin genişliği ne olmalıdır, meselesi siyasî bakımdan devletin gayesi ve fonksiyonları ne olmalıdır, meselesinden farklı değildir. Bu sebeple, kamu ekonomisinin genişliği devleti inkâr eden görüşlerden, anarşistlerden başlayarak, devleti ilâhlaştıran görüşlere kadar, komünistler, farklı şekiller almaktadır. Şöyle ki:

(1) Anarşistler:

Devleti inkâr ettiklerinden ve ferdiyetçi olduklarından her çeşit iktisadî faaliyetlerin özel ekonomiye bırakılmasına taraftar-

dırlar. İktisadî faaliyetler bunlara göre arz ve talep, serbest rekabet, piyasa ekonomisi kurallarına göre düzenlenecektir.

(2) Liberal Devlet:

Daha Adam Smith'de kamu ekonomisi fikrinin ilk izlerine rastlamak mümkündür. Çünkü, Adam Smith, özel teşebbüsün cazip görmediği işlerle takatinin üstünde olan işlerin devletçe yapılmasını uygun görmüş toplum halinde yaşayan insanların ihtiyaçlarını ikiye ayırarak:

— Toplumun birinci derecedeki ihtiyaçları, millî savunma adalet, diplomatik hizmetler,

— Toplumun ikinci derecedeki ihtiyaçları, millî eğitim, sağlık, bayındırlık hizmetleri

Evvelâ birinci derecedeki ihtiyaçların devlet tarafından karşılanmasını, ikinci derecedeki ihtiyaçların da özel teşebbüs tarafından karşılanmadığı veya yeteri kadar karşılanmadığı zamanlar devlet tarafından karşılanmasını kabul etmiştir.

(3) Refah Devleti:

Bu devlet anlayışında devletin gayeleri yani iktisadî alandaki fonksiyonları liberal devlettekine nazaran çok artmıştır. Devlet iktisadî hayattaki istikrardan, vatandaşların muayyen bir gelir ve refah seviyesine ulaştırılmasından, iktisadî hayatın devamlı bir kalkınma hızı içinde bulunmasından sorumludur. Özel mülkiyet ve teşebbüse karşı değildir. Bunların toplum yararına kullanılmasını dolaylı tedbirlerle sağlar.

(4) Komünist Devlet:

İstihsalin toplumsal bir olay olduğundan başlayarak her çeşit iktisadî faaliyette sosyal fayda görür ve bütün iktisadî faaliyetlerin devletçe yapılması gerektiğini ileri sürer .

Görülüyor ki, siyasî bakımdan kamu ekonomisinin genişliği meselesi, politik bir mezhep meselesi olmaktadır. Bu gün dünya'daki tatbikat, komünist ekonomiler de dahil, refah devleti istikametinde gelişmektedir. Başka bir deyimle zamanımızda iktisadî sistemler bakımından, kapitalist ekonomiler sermayeyi millileştirmeden sosyalistleştirirlerken, komünist ekonomiler (Rusya, Yu-

goslavya) sermayesiz bir kapitalist düzen meydana getirmektedirler. Onun için, geleceğin devletinin daha çok refah devleti olacağı öngörülmektedir.

b. Meselenin İktisadî Bakımdan Çözümü:

Kamu ekonomisinde devletin girişebileceği iktisadî faaliyetleri belirtmek üzere başlıca iki nazariye ileri sürülmüştür.

(1) Bölünebilir malların istihsalini özel ekonomiye bölünemez malların istihsalini kamu ekonomisine bırakan nazariye:

Bu nazariyeyi ortaya atan meşhur Amerikalı iktisatçı Paul A. Samuelsondur.

Bu nazariye bugün başlıca iki yönden tenkit edilmektedir.

— Hiç olmazsa son elli seneden bu yana devlet de ölçülebilir mal ve hizmet istihsal etmeğe başlamış olup bu çeşit mal ve hizmetlerden istihsalı gittikçe artmaktadır.

— Devletçe yapılan hizmetleri ölçebilme tekniği eskisine nazaran çok gelişmiştir.

Eğer kamu ekonomisi ile özel ekonominin faaliyet alanları Paul A. Samuelson'un ileri sürdüğü kesin hudutlarla birbirlerinden ayrıla bilseydi kamu ekonomisi ile özel ekonomide kullanılacak iktisadî kaynakların terkiibini optimum'a ulaştırmak, X ve Y mallarından ibaret bir dünyada yaşayan herhangi bir müstehlikin optimum muvazenesini bulmak meselesinden farklı olmayacak ve mesele kolaylıkla çözülecekti. Halbuki, devletin iktisadî alanda üzerine aldığı faaliyetler herşeyden önce sosyal bir değer yargısına dayanmakta bu değer yargısı da ölçülebilirlik kabul etmemektedir.

— Mukayeseli sosyal fayda nazariyesi: Devlet ekonomik ve sosyal alanda faaliyetlere girişirken, bu faaliyetleri vatandaşlardan aldığı vergilerle finanse etmektedir. Bu itibarla, devletçe girişilen her iktisadî faaliyetin alternatif bir sosyal maliyeti vardır. Zira, devlet vergi almamış olsaydı, vatandaşlar devlete ödedikleri vergileri yatırımlarda kullanacaklar özel ekonomide mal ve hizmet istihsal edeceklerdi. Devletin aldığı her vergi özel ekonomide mal ve hizmet istihsalinin daralması veya genişlememesi neticesini doğurmaktadır. Devlet aldığı vergilerle mal ve hizmet istihsal etmek suretiyle sosyal bir fayda yaratmaktadır. Kamu ekonomisinin genişliyebilmesi için devletçe istihsal edilen mal ve

hizmetlerin sağladığı sosyal faydanın, vergi alınmamış olsaydı özel sektörde istihsal edilecek mal ve hizmetlerin sağlayacakları sosyal faydadan daha büyük olması lâzımdır. Bu iki fayda birbirine eşit olduğu zaman her iki ekonominin optimum seviyesi tesbit edilmiş demektir.

Yukarıda izah ettiğimiz sosyal fayda nazariyesi, mukayeseli ortalama sosyal fayda nazariyesidir. Bu nazariyeyi biraz daha derinleştirmek, marjinal analiz metoduna başvurmak mümkündür. O zaman, devlet tarafından girilmiş olan faaliyetlere yapılacak marjinal ilâvelerin sağladıkları sosyal faydaların vergi mükelleflerine yüklenecek marjinal mükellefiyetler dolayısıyla millî ekonominin mahrum kaldığı marjinal sosyal fayda birbiriyle mukayese edilecektir.

Bu nazariye yalnız hangi işlerin kamu ekonomisi hangi işlerin özel ekonomi tarafından görülmesi lâzım geldiği hususunda bize ışık tutmakla kalmaz, aynı zamanda kamu ekonomisinde girilen çeşitli iktisadî faaliyetlerden geliştirilmesi lâzım gelenlerinin, geliştirilmemesi lâzım gelenlerinden ayrılması hususunda da bize yardım eder. Keza, bu nazariye hangi işlerin devlet, hangi işlerin mahallî idareler seviyesinde yürütülmesi gerektiği hususunda karşılaşılan problemin çözümüne yardım eder. Bu nazariye, yalnız piyasa mekanizması kurallarına göre çalışan kapitalist sistemde değil, tam manasiyle plânlanmış ileri sosyalist ekonomilerde de tatbik kabiliyetini haizdir. Böyle bir sistemde mesele hangi faaliyetlerin hangi ekonomide yürütülmesi lâzım geldiği meselesi olmayacak, hangi faaliyetleri merkezî ve mahallî plânlardan hangisi içine koyalım meselesi olacaktır.

Mukayeseli sosyal fayda nazariyesi de meselenin çözümünde, yani kamu ekonomisinde optimum faaliyetler seviyesinin tesbitinde büyük bir değer taşımamaktadır. Çünkü, bu nazariyenin dayandığı marjinal sosyal fayda ve marjinal sosyal maliyeti maalesef ölçmeğe imkân yoktur. Bu itibarla, bu nazariye olsa olsa devletçe girişilecek işlerde toplum bakımından ne elde edilmek istenirken ne elden kaçırılmaktadır, bizi bu hususta dikkatli olmağa sevkeder.

3. KAMU EKONOMİSİNİN İKTİSADÎ MANTIĞI:

Durum böyle olunca, acaba kamu ekonomisine iktisadî bir mantık bulamayacak mıyız? Gerçekten, kamu ekonomisinin var

oluş sebebi tamamen iktisadî değildir. İktisadî teknik, sosyal, malî sebepler kamu ekonomisinin meydana gelmesinde önemli rol oynamışlardır. Bununla beraber, meseleye geniş ölçüde iktisadî açıdan bakarsak iktisadî bir mantık bulmak mümkündür.

Kamu sektörünün mantığı herşeyden önce millî ekonominin iktisadî kaynakları optimum seviyede kullanmasını sağlamak olmak lâzım gelir. Millî ekonominin kaynakları optimum prodüktivite ile işletmesi lâzım gelir; bu aynı zamanda optimum millî gelir seviyesinin ulaşılması demek olacaktır. Kamu sektörü bunu ancak istihsal masraflarını özel sektördeki istihsal masraflarından daha küçük veya eşit tutmağa muaffak olması halinde sağlar. Kamu ekonomisinin iktisadî mantığı bu ekonomiye iki önemli rol yükler.

a. Kamu Sektörünün Özel Sektörü Telâfi Rolü :

İktisadî duraklama ve deflasyon devrelerinde özel ekonomide yatırım hacmi düşer, devlet kamu ekonomisinde yapacağı istihlâk ve yatırım harcamaları ile efektif talep, istihdam millî gelir seviyesini yükseltecektir.

b. Kamu Ekonomisinin Öncülük Rolü:

Kamu ekonomisi iktisadî rasyonellik prensibi içinde çalışarak, mal ve hizmetleri asgarî maliyetle istihsal ederek ve bu hizmetleri en uygun fiatlarla satarak, iktisadî faaliyetlerinden doğan faydayı bütün ekonomiye yayar. Bu suretle, bütün ekonominin gelişmesine yardım eder. Demek oluyor ki, kamu ekonomisi, özel ekonomiye öncülük etmekle, bütün ekonomiyi düzenleme rolünü de üzerine almıştır. Kamu ekonomisinin yukarıda belirtilen fonksiyonlarını gözönünde tutarak bu ekonominin sınırlarını aşağıdaki şekilde tesbit etmek mümkündür.

(1) Sosyal fayda sağlamayan monopoller devlet elinde olmalıdır: Monopollerin teknolojik gelişmelere engel olduğu, müteşebbisin kârını azamileştirmek için iktisadî israflara meydan verdiği bilinen gerçeklerdir. Onun için, sosyal fayda için zararlı hale gelmiş monopollerin devlet elinde olması daha iyidir. Çünkü, devlet monopolleri toplum yararına özel ekonomiden daha iyi kullanabilme imkânına sahiptir.

(2) Hakim sektörler veya temel endüstriler kamu ekonomisinde olmalıdır: hakim sektörlerle sahip olan ekonomi, ekonominin tamamını sevk ve idare edebilme durumundadır. Bugün temel endüstrilerden daha ziyade enerji, çimento, çelik, ulaştırma, kredi, kimya endüstrisi gibi endüstriler anlaşılmaktadır.

Devlet, birinci halde özel ekonominin sebep olduğu iktisadî israflara meydan vermemek için, iktisadî faaliyete girerken, ikinci halde takip ettiği iktisat politikasının millî ekonomik bakımından müessiriyetini artırabilmek için iktisadî faaliyete girişmektedir.

(3) Bazı iktisadî faaliyetler belirli hallerde kamu ekonomisinde rasyonelliğe kavuşabilirler.

— İstihsal faktörleri arasında yeni kombinezonlar kurmak belirli bazı hallerde özel sektörün rantabilite mantığı ile bağdaşmayabilir.

— Bir endüstri içinde yeni koordinasyon kurmak zarureti doğmuş olabilir; bu koordinasyon özel sektörün rantabilite mantığı ile bağdaşmayabilir.

— Çeşitli endüstriler arasında koordinasyon kamu ekonomisinde daha iyi gerçekleştirilebilir.

(4) Bugünkü durum, dünyada ve Türkiye'de :

Bugün devletin kamu ekonomisindeki belli başlı iktisadî faaliyetlerini tasnif etmek gerekirse bu faaliyetleri başlıca üç grup içinde toplamak mümkündür.

- a. Malî monopoller
- b. Endüstriyel hizmetler
- c. Millileştirilmiş endüstriler veya doğrudan doğruya ticarî ve sınaî mahiyette kurulmuş teşebbüsler.

Malî monopoller dışındaki, endüstriyel hizmetler ve doğrudan doğruya devlet tarafından kurulmuş ticarî ve sınaî mahiyetteki teşebbüslerin hepsi bugün Türkiye'de iktisadî devlet teşekkülleri adı altında toplanmaktadır. Bu teşekküllerin kuruluşları kendi aralarında ahenklilik arz etmemektedir. Gerçekten iktisadî devlet teşekküllerinin kuruluşlarını bir sınıflamaya tabi tutmak lâzım gelse, bu sınıflamanın aşağıdaki şekilde olması gerekir:

(1) 3460 sayılı kanuna tabi olan iktisadi devlet teşekkülleri: Sümerbank, Ziraat Bankası, Etibank, Toprak Mahsulleri Ofisi, Ziraî Donatım Kurumu, Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu, P.T.T., Devlet Demir Yolları, Devlet Malzeme Ofisi, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri, T. Sellüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi, Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu.

(2) Millî Korunma kanununun verdiği yetkiye istinaden kurulanlar: Petrol Ofisi, Et ve Balık Kurumu

(3) Özel kanunla kurulup iktisadî faaliyette bulunan teşekküller: Millî Piyango, İller Bankası, Amortisman ve Kredi Sandığı

(4) Ortaklıklar:

(a) Özel kanunla veya özel kanunların verdiği yetkiye istinaden kurulanlar: Emlâk Kredi Bankası, Halk Bankası, Denizcilik Bankası, Vakıflar Bankası, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığı

(b) Ticaret Kanununa Göre Kurulanlar: Bunlar devlet sermayesinin iştirak ettiği muhtelif ticarî teşekküller olup sayıları 150 civarındadır.

Bu çeşitli kuruluşlarda 3460 sayılı kanunun genel bir çerçeve teskil ettiği söylenebilir. Buna rağmen, iktisadî devlet teşekküllerinin kuruluşları hakkında adı geçen kanun sarîh hükümler ve temel prensipler ihtiva etmemektedir. Halbuki, bir teşekkülün rantabilitesi geniş ölçüde o teşekkülün kuruluş şekline bağlıdır. Kanaatimizce iktisadî devlet teşekküllerinin kuruluşlarını başlıca 2 temel kuruluş çerçevesinde toplamalıdır. Birinci kuruluş şeklinde münhasıran sermayesinin tamamı devlet tarafından ödenmiş, millî iktisadî teşekküller yer almalı, ikinci kuruluş şekli de karma teşekkülleri devletin veya millî iktisadî teşekküllerin iştirakerini kapsamalıdır. Her iki kuruluş şekliyle ilgili mevzuat tek bir kanun içinde toplanmalı ve bu kanunun adı iktisadi devlet teşekküllerinin kuruluşları denetlenmesi ve karma teşekküllere devlet iştirakleri hakkında kanun olmalıdır.

5. BİRİNCİ BES YILLIK KALKINMA PLÂNINA GÖRE İKTİSADİ DEVLET TEŞEKKÜLLERİ

Birinci Beş Yıllık iktisadî kalkınma plânında iktisadî devlet teşekkülleriyle ilgili aşağıdaki temel fikirler yer almıştır.

a. Plâna göre yatırım yapılması gereken bir alanda özel teşekkül yatırım yapmıyorsa ve bu durum ekonomide bazı önemli tıkanıklıkların meydana gelmesine sebep olacaksa devlet veya kamu teşekkülleri yatırım programlarını ayarlayarak gerekli yatırım yapılmasını sağlayacaktır.

b. Kamu fonlarının israfına ve maksatları dışında kullanılmasına sebep olan karma teşekküle prensip olarak yer verilmeyecektir. Ancak özel tasarrufların harekete geçirilmesi ve yabancı sermayenin teşviki gibi, bazı özel durumlarda devlet karma teşekkül olacaktır.

c. Malî sebeplerle veya kamu yararı için tekel kurulması gerekli alanlar devlet teşekküllerine ayrılmıştır. Ayrıca özel kişiler tarafından fiilî tekel kurularak bunun kötüye kullanılması veya spekülâtif kazanç sağlama aracı haline getirilmesi durumunda devlet müdahale edecektir.

Kanaatimizce kamu ekonomisinin iktisadî mantığı muvacehesinde plânda yer almış olan bu fikirler bazı bakımlardan takviye diğer bazı bakımlardan da tenkit edilmeğe muhtaçtırlar. Şöyle ki:

(1) Devletin iktisadî mahiyette bir teşekkül kurması için yalnız plâna göre yatırım yapılması gereken bir sahada özel sektörün yatırım yapmaması ve bunun ekonomide tıkanıklıklara sebep olması yeterli bir sebep değildir. Devlet pekâlâ uzun vadeli ekonominin gelişmesinde, iktisadî faaliyet hacminin ve sahasının artmasında promotörlük fonksiyonu bakımından iktisadî teşekküller kurabilmelidir. Plân ruhu itibariyle kamu ekonomisinin sadece özel ekonomiyi telâfi fonksiyonunu benimsemiş, özel ekonomiye öncülük etme fonksiyonunu ihmal etmiş gibidir.

(2) Plân lâfzı ve ruhu itibariyle karma teşekküllerin aleyhindedir. Karma teşekküllere plânda sadece belirli hallerde müsaade edilmiştir, özel tasarrufların harekete geçirilmesi ve yabancı sermayenin teşviki gibi; halbuki, sosyal adalet ve sosyal güvenlik içinde kalkınma kollektif tasarruf müesseselerinin adetlerinin çoğalmasını, halen mevcut olanlarının da malî imkânlarının artması sonucunu meydana getirecektir. Bu fonların, verimli emin, nakde tahvili kolay yerlere yatırılması gerekir. Bu sebeple, müesseseleşmiş tasarruflardan iktisadî kalkınma maksatları için yararlanabilmek, sermaye piyasasının teşekkülünü süratlendirebilmek ancak karma teşebbüslerle mümkün olabilir.

Bunun dışında, özel sektörün kurmak isteyeceği teşekküller cesamet bakımından optimum büyüklükte kurulamıyorlarsa, bu gibi hallerde devlet özel teşekkülle ortaklık halinde teşekkül kurabilmelidir.

Türkiye gibi az gelişmiş bir ekonomide miktarı az olan kadrodan biri de müteşbbis kadrosudur. Karma teşebbüs, böyle bir kadronun teşekkülüne de yardım edebilir.

Nihayet iktisadî kalkınmada devletin üzerine alacağı fonksiyonları miktar ve neveleri bakımından sınırlamaya imkân olmadığını da teslim etmek lâzımdır. Eğer devlet karma teşekkül kuracak olursa, kısa ve orta vade de bu teşekküllerdeki iştiraklerin den bazılarını sosyal adalet normları çerçevesinde özel sektöre devredebilecek, ele geçireceği fonlarla girişemediği yeni iktisadî faaliyetleri doğrudan doğruya veya karma teşekkül halinde ele alabilecektir. Onun için, karma teşekküllere, mahzurlarından kaçınmak faydalarından yararlanmak prensibi çerçevesinde, gereken ağırlık verilmelidir.

6. İKTİSADÎ DEVLET TEŞEKKÜLLERİNİN FİAT POLİTİKALARI:

İktisadî devlet teşekküllerinin fiat politikalarını daha önce yapmış olduğumuz tasnife sadık kalarak üç kısımda inceleyeceğiz.

- Malî monopollerin fiat politikası
- Endüstriyel hizmetlerin fiat politikası
- İktisadî teşekküllerin fiat politikaları

a. *Malî Monopollerin Fiat Politikaları:*

Tekel idaresinden bugün Türkiye'de iki şekilde gelir sağlanmaktadır. Bunlardan birincisi Tekel İdaresinin hazineye sağlamış olduğu kâr şeklindeki sâfi hasıladır. İkinci olarak Tekel idaresi tekel maddeleri üzerinden alınan vasıtalı vergileri tahsil etmekte ve hazineye ödemektedir. Bunlardan birincisi mahiyeti itibariyle malî bir monopolün sağladığı kâr olduğu halde bu çeşit bir gelir klâsik maliyecilerce vasıtalı bir vergi olarak mütalâa edildiği için, bizim bütçe tasnifimizde vergi gelirleri arasında yer almaktadır.

Malî monopollerin Türkiye gibi az gelişmiş ekonomilerin kamu gelirleri içinde küçümsenmeyecek bir yeri vardır. Devlet 1963 yılı-

da 744,5 milyonu tekel sâfî hasılatı 553 milyonuda tekel maddelerinden alınan savunma vergisi olmak üzere bu kaynaktan 1297,5 milyon liralık gelir sağlayacaktır. Bunun 1963 malî yılı vergi gelirlerine oranı % 14,4 tür. Bu nisbetin Türkiye'de bu derece yüksek olmasının sebebi, vasıtasız vergi mükelleflerinin azlığı, malî idarenin zayıflığı, geliri doğrudan doğruya yakalamakta karşılaşılan güçlük, tekel idaresinde satılan malların bir kısmının Batı ekonomilerinde üzerinden özel istihlâk vergisi alınan malları kapsamasıdır.

Malî monopoller iktisadî kalkınmanın finansmanında başka bir bakımdan daha ehemmiyeti haizdirler. Bu monopoller genellikle halkın günlük hayatına girmiş malları sattıklarından bu mallara uygulanacak fiyat politikası, özel istihlâk vergilerinin mükellefler üzerinde gelir yaratıcı tesir husule getirme prensiplerine göre tesbit edilmelidir.

Nihayet malî monopollerin fiyat politikaları monopolcünün kârı azamileştirme ve monopollerin sosyal mahzurlarından kaçınma prensiplerine göre yürütülmelidir.

b. Endüstriyel hizmetlerin fiyat politikası: İktisadî devlet teşekkülleri istihsal ettikleri mal ve hizmetler itibariyle âmme hizmetleri yapan müesseseler durumunda olabilirler. O zaman, bu teşekküllerin kâr gayesi gütmeleri ön plâna alınamaz. Bu itibarla, âmme hizmeti karakterindeki teşekküllerin fiyat politikaları ortalama maliyet = fiyat prensibine göre tesbit edilmelidir. Yalnız ortalama maliyet hesaplanırken teşekküle yatırılan sermayenin faizi ile, sermayenin amortismanı maliyet hesapları içine alınmalıdır. Sermayenin amortismanı hesapları, sermayenin menşe değerine göre değil, yenilenme değerine göre yapılmalıdır.

Bu hesaplara göre sermayenin normal kârı da maliyet hesapları içine girmiş olacaktır.

Âmme hizmeti karakterindeki iktisadî devlet teşekküllerinin fiyat politikalarının tesbitinde yukarıda belirtilen esaslar, temel prensipler olmakla beraber, çeşitli sebepler, politik, ekonomik sosyal, bu teşekküllerin istihsal ettikleri mal ve hizmetleri maliyetlerinin altında satmalarını icabettirebilir. O zaman, bu teşekküllere zararlarını telâfi etmek üzere sağlanacak avantajlar sübvansiyonlar şeklinde olmalı ve bu sübvansiyonlar bütçeden finanse edilmelidir. İktisadî devlet teşekkülleri hazineden sübvansiyon şeklinde yardım gördükleri vakit, sübvansiyonların uygulanmasında gözö-

nünde tutulması lâzım gelen prensiplere riayet edilmelidir, bütçeden finansman, önce azalan maliyetle istihsalde bulunan teşekküllere sübvansiyon her sene sübvansiyon alan teşekkülleri yeniden tetkik etme, ekonomideki tıkanıklıklar gibi.

c. İktisadî teşekküllerin fiat politikaları: Bu çeşit teşebbüslerin fiat politikaları piyasa ekonomisi kaidelerine göre tesbit edilmeli aşağıdaki hususlarda mutlaka çok dikkatli olmalıdır.

(1) Siyasî makamlar, iktisadî teşekküllerin yetkili organlarınca yapılması lâzım gelen fiat tesbitine müdahale etmemelidir.

(2) İktisat, maliye, sosyal politikalar, her iki ekonomiye aynı avantajları sağlamalı, aynı mükellefiyetleri yüklemelidir.

Eğer iktisadî devlet teşekküllerinin fiatları yukarıdaki esaslara göre tesbit edilirse, o zaman millî ekonomi için aşağıdaki avantajlar sağlanır.

(a) İktisadî kaynaklar her iki ekonomi arasında iktisadî rasyonellik prensibine göre dağılır.

(b) Kamu ekonomisinde çeşitli sektörler ve endüstriler arasında iktisadî kaynakların dağılışı bakımından iktisadî israflardan kaçınılmış olur.

7. İKTİSADÎ DEVLET TEŞEKKÜLLERİNİN MALÎ BÜNYELERİ

Malî monopollerle, âmme hizmetleri karakterindeki iktisadî devlet teşekküllerinin malî bünyeleri katma bütçeli idareler şeklinde olmalıdır. Çünkü, malî monopoller Türkiye'deki tatbikatı bakımından diğer memleketlerde üzerinden özel istihlâk resmi alınan malların satışını yaptıklarından, malî monopollerden her yıl sağlanacak gelir mahiyeti itibariyle politik bir meseledir. Onun için, tekel idaresi bütçesinin her sene parlamentoda müzakere ve kabulünde fayda vardır.

Âmme hizmeti karakterindeki teşekküllerin fiat politikalarının tesbiti ve hazineden görecekları yardım da mahiyeti itibariyle politik bir meseledir. Onun için, bu teşekküllerin bütçesi de parlamentodan geçmelidir.

Mahza iktisadî mahiyette olan teşekküllerin bütçeleri muhtar bütçe olmalıdır. Esasen, ticarî usuller, muhasebe sistemleri, amortisman hesapları kâr ve zarar hesapları, fevkâlede karşılıklar gibi teknik ve bu teşekküllerin bünyesinden ileri gelen sebepler bu teşekküllerin muhtar bütçeyle teçhiz edilmelerini gerektirmektedir.

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

- 1 — John, F. Due, Government Finance, Illinois, Richard D. Irwin Incorporation 1959, pp. 21-32.
- 2 — Earl, R. Rolph-George, F. Break, Public Finance, New York The Ronald Press Company 1961, pp. 355-388.
- 3 — Hubert Brochier-Pierre Tabatoni, Economie Financière, Paris Presses Universitaires de France 1959 pp. 21-27.
- 4 — André Marchal-Raymond Barre, Economie Politique, Paris Presses Universitaires de France 1957, pp. 423-427.
- 5 — A.R. Prest, Public Finance In Under-developed Countries, London Ebenezer Baylis And Son, 1962, pp. 76-79.
- 6 — Maurice Duverger-Finances Publiques, Paris Presses Universitaires de France 1963, pp. 78-86.
- 7 — William, J. Schultz-Lowell, C. Harriss, American Public Finance, New York Prentice Hall Incorporation 1954, pp. 56-67.
- 8 — Philip, E. Taylor, Economics Of Public Finance, New York The Macmillan Company 1953 pp. 222-237.
- 9 — Jesse Burkhead, Government Budgeting, New York John Wiley and sons incorporation, 1956 pp. 399-427.
- 10 — Türkiye Kamu İktisadî Teşebbüsleri Hakkında Birleştirilmiş Rapor, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası 1962.
- 11 — Merkezi Hükûmet Teşkilâtı Kuruluş ve Görevleri, Ankara Balkanoğlu Matbaacılık Ltd. Şirketi 1963.
- 12 — 1963 Malî Yılı Bütçe Gerekçesi.
13. — Kalkınma Plânı, Birinci Beş Yıl, (1963 - 1967)